

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

проспект Володимира Івасюка 12,
(проспект Героїв Сталінграда, 12.)
Київ, 04210, УКРАЇНА
Тел/факс.: 418 27 75
E-mail: kancel@iananu.org.ua
Код ЄДРПОУ 05417163

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

12, Volodymyra Ivasiuka ave.
(12, Geroiv Stalingrada ave.)
Kyiv, 04210, UKRAINE.
Tel/fax.: 418 27 75
E-mail: kancel@iananu.org.ua
Код ЄДРПОУ 05417163

№ 125/01-12-402 «16» липень 2024 р.

На Ваш № _____

Постійному представникові України
при ЮНЕСКО, надзвичайному і
повноважному послу України у
Франції

Вадиму ОМЕЛЬЧЕНКУ

dl.ukraine@unesco-delegations.org,
pm_unesco@mfa.gov.ua

Міністру закордонних справ України
Дмитру КУЛЕБІ

zsmfa@mfa.gov.ua

Т.в.о. Міністра культури та
інформаційної політики України
Ростиславу КАРАНДЄЄВУ

info@mkip.gov.ua

Керівнику Прокуратури
Автономної Республіки Крим та
м. Севастополя
Ігорю ПОНОЧОВНОМУ

prok.ark@ark.gp.gov.ua

Т.в.о. начальника ДЗНД СБ України
полковнику Андрію ІЩУКУ

Моніторинг поточної ситуації

щодо археологічних та інших земельних робіт
на пам'ятці археології – стародавньому місці Херсонес Таврійський

Україна визначає й обліковує стародавнє місто Херсонес Таврійський
як пам'ятку археології, історії, архітектури згідно з Постановою Кабінету
Міністрів України від 3 вересня 2009 року № 928 «Про занесення об'єктів

культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка, має кадастровий № 8536400000:02:003:0002.

Вперше облікова документація на пам'ятку була створена і відбулося встановлення її на державний облік у другій половині ХХ ст. урядом Української РСР. У 1963 році Постановою Ради міністрів Української РСР № 970 «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» пам'ятка — городище Херсонеса Таврійського була включена до списку пам'яток архітектури УРСР під назвою «Руїни міста Херсонеса», № 308 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-63-%D0%BF#Text>). А за два роки у 1965-му Рада міністрів УРСР своєю постановою № 711 від 21 липня 1965 р. «Про затвердження списку пам'ятників мистецтва, історії та археології Української РСР» внесла «залишки стародавнього міста Херсонеса-Таврійського V ст. до н.е. - XV ст. н.е.» до списку як пам'ятку археології (<https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=711-65-%EF#Text>).

23 червня 2013 року на 37-й сесії Комітету світової спадщини ЮНЕСКО, що проходила у Камбоджі, Херсонес Таврійський і його хора були включені до списку світової спадщини ЮНЕСКО (<https://whc.unesco.org/en/list/1411/documents/>).

З 28 лютого 2014 року до тепер кваліфікаційні документи на здійснення археологічних та/або реставраційних робіт на пам'ятці археології Херсонес Таврійський Інститутом археології не видавалися. Звіти про проведення археологічних досліджень на цій пам'ятці від 2014 року до Польового комітету Інституту археології не надходять.

Разом із тим за інформацією, яка опублікована у відкритих джерелах (посилання і документи додаються), можна констатувати наступне.

З часу окупації Кримського півострова Російською Федерацією в управлінні пам'яткою світової культурної спадщини «Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора» прослідковуються негативні тенденції як у науковій сфері, так і у справі функціонування Національного заповідника «Херсонес Таврійський», на базі якого окупаційна влада створила власну організаційну структуру. Перш за все зміни торкнулися вищого адміністративного рівня музею, в якому за десять років окупації змінилося 4 директора. При цьому, якщо перші два директори призначалися зі співробітників заповідника, то потім на цю посаду призначалися вихідці з Росії, не зв'язані з археологією, без знання специфіки цієї пам'ятки і особливостей її управління та консервації. Паралельно з цим процесом відбувалося зміцнення позиції представників Російської православної церкви у справі управління заповідника. Одним з проявів впливу російської церкви

стала спроба в 2015 році призначити директором заповідника протоієрея РПЦ Сергея Халюту, яка унаслідок суспільного розголосу виявилася невдалою. Тоді директором було призначено Светлану Мельнікову (член ІКОМ), яка очолювала «Владіміро-Суздальській музей-заповідник». На фоні змін у адмініструванні відбулося також помітне скорочення штату наукових співробітників Херсонесу, які десятки років займалися дослідженням та збереженням пам'ятки. Як результат науковці з музею змушені були звільнитися, натепер в штаті музею провідні фахівці із античної і середньовічної археології Криму відсутні. Внаслідок великого значення, яке надає російська окупаційна влада Херсонесу Таврійському в пропаганді та ідеологічній сфері (зокрема – як центра християнізації сучасної Росії, що не відповідає історичній дійсності), фіксується зменшення науково-дослідницької складової на території колишнього заповідника та подальше збільшення ролі представників церковної ієрархії РПЦ.

Після окупації російська влада не визнаючи юрисдикції Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту, а також Конвенції 1970 р. про заходи щодо заборони та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності відразу ж задіяла щодо Херсонесу Таврійського механізми власного законодавства. Вся історія створення системи охорони і використання цієї пам'ятки була відкинута. Натомість були проведені експертні роботи для створення нового паспорту пам'ятки культурної спадщини зразка Російської Федерації. Оскільки РФ ніколи не брала під охорону цей об'єкт і ніколи не створювала облікову документацію на нього, їм довелося вдатися до маніпуляції – вони провели археологічні дослідження на об'єкті і зробили висновок про його відкриття. Згодом на підставі такого висновку був створений паспорт об'єкту і проведена державна експертиза. Така імітація археологічних досліджень одночасно є спробою легалізації діяльності представників окупантів й акценту на власне російських дослідників Херсонесу та притлумленні робіт більш ніж півсторичних сучасних наукових українських та міжнародних археологічних експедицій.

Поряд з цим невдовзі після захоплення Криму окупаційна влада почала організовувати власні археологічні експедиції на території заповідника Херсонес Таврійський. Зокрема, такою експедицією стала експедиція Государственного Ермітажа на території самого міста, а саме – ХХ кварталу на чолі з Новосьоловою Н.Ю. (Новосёлова 2018; 2019; 2021). Роботи експедиції мали невиправдано масштабний характер по відношенню до пам'ятки: в 2016 р. розкопано біля 150 кв. м на глибину більше 4 м через чотири будівельних періоди (кінця 4 ст. до н.е., 2-ї половини 2 ст. до н.е., римського та середньовічного періодів)(Новосёлова 2018, с. 249); в 2017 р.

на площі 26 кв. м заглибилися більше ніж 4 м а на площі 71 кв. м на глибину 0,8 м (Новосёлова 2019, с. 276); в 2019 р. площа робіт склала 125 кв. м на глибину 0,6 м (Новосёлова 2021, с. 291-292). З урахуванням того, що кладки споруд Херсонесу, зокрема середньовічного часу, відразу після відкриття потребують синхронної програми консервації, яка експедицією не проводилася, до затвердження до жодної контролюючої організації не надавалася, заподіяна шкода від робіт «експедиції» Державного Ермітажу давній пам'ятці потребує детального моніторингу. Відсутність фінансованої програми з консервації відкритих архітектурних решток та фахівців-консерваторів призвела до того, що ця частина Херсонесу (XX квартал) опинилася під загрозою руйнування. Це посилюється тим, що за інформацією, здобутою під час досліджень 30 – 80-х рр. XX ст. основна частина архітектурних решток XX кварталу належить до середньовічного періоду існування Херсонесу, в тому числі – до його фінальної частини в 12-14 ст. н.е. (Залеська, Калашник 1992). В цей період споруди міста зводилися з місцевого каменю та архітектурних решток попередніх епох, покладених на земляний розчин, який після відкриття активно видувається вітром та вимивається опадами. Саме тому дослідження таких споруд потребує синхронних консерваційних робіт спеціально підібраним за хімічним складом та колористикою розчином з метою запобігання руйнації збережених архітектурних частин споруд. Проведення таких робіт, як і розкопок, регламентується Інститутом археології видачею кваліфікаційного документу.

Безпрецедентними за масштабами стали руйнівні роботи російських «дослідників» на так званому «Південному пригороді Херсонесу», а насправді – частині давнього міста, розташованій перед основною лінією оборонних споруд. За словами самих учасників і виконавців цих «досліджень», впродовж 2021-2022 рр. «Общая площадь археологических исследований составила 80 215 кв. м, из которых 79 795 кв. м раскопаны полностью», на яких, за словами представників окупаційної «науки» відкрито більше 1000 об'єктів різних епох (Соловьева, Соловьев, Мыц 2022, с. 161). Для порівняння: Херсонес Таврійський на 2013 р. був одним з найбільш досліджених античних міст: за 180 років археологічних розкопок за підрахунками науковців тут було досліджено близько 40 відсотків площі (близько 16 га). Досліджена протягом 2021-2022 років на місці так званого археологічного парку площа склала більше 8 га. За два роки окупанти розрили половину площі двохсотлітніх досліджень. Роботи здійснювалися на початку важкою землерийною технікою, унаслідок чого велика частина культурного шару та частина об'єктів були знищені. Після цього копачами застосовувалася методика розкопок, яка використовується під час досліджень

давніх поселень без кам'яних архітектурних залишків, направлена на повне нівелювання пам'ятки без намірів її подальшого експонування, і яка не є адекватною під час досліджень античних пам'яток (квадрати 5x5, бровки і т.і.). Відповідно, після розкриття зазначеної величезної площі частини давнього Херсонеса про консерваційно-реставраційні роботи не йшлося. Швидкість «досліджень» інспірована в тому числі і бажанням окупаційної влади аж до самого президента РФ В.Путіна, під особистим патронатом якого відбувалися всі роботи, спорудити на відкритій цими роботами площі споруди Нового Херсонесу, якому надається великого пропагандистсько-рекламного значення (Kravchenko, 2024). Завдання ж збереження решток Херсонесу не ставилося.

Після згаданих робіт у безпосередній близькості до Херсонесу здійснювалися і так звані розвідкові роботи з довільним шурфуванням на обраній площі, унаслідок чого зруйнована частина культурного шару міста (Топоривская, Вахонеев 2023). Ймовірно, що останні проводилися із метою отримання знахідок із металу за допомогою металодетектора.

Також варто зазначити, що місце зберігання знахідок із розкопок ділянки будівництва та званого археологічного парку Новий Херсонес, так само, як і з розкопок в центральній частині Херсонесу, невідоме. В Херсонесі за візуальними спостереженнями відвідувачів знаходиться не підданий аналізу керамічний матеріал, який зберігається в тисячах мішків для будівельного сміття просто неба. Доля індивідуальних знахідок, архітектурних деталей, антропологічних решток, археозоологічного, палеоботанічного тощо матеріалу із цих розкопок наразі невідома.

Невизнання, створення ілюзії відсутності облікової документації на пам'ятку окупаційною адміністрацією призвела до маніпуляцій із історією дослідження Херсонесу Таврійського. Було створено документ, в якому зазначено, що дослідник Людмила Ковалевська провів дослідження на території за адресою місто Севастополь, вул. Древня, 1 і відкрив до цього невідому пам'ятку археології – городище Херсонеса Таврійського (див. додаток 1). При такій схемі створення облікової документації, яка зараз застосовується окупантами щодо Херсонесу, інакше процес взяття на облік об'єкта культурної спадщини відбутися не може. Облікова документація як Херсонесу в цілому, яка створювалася у 1960-х -2000-х роках, так і окремих його об'єктів, а також номінаційне досьє ЮНЕСКО окупаційною владою не згадуються у жодному обліковому документі. При такій системі обліку пам'яток, яка зараз діє в РФ, подальші маніпуляції із територією пам'ятки, її межами, режимами охорони було дуже просто задіяти. Наступними кроками було створення ще низки експертних висновків (див. додатки 1-3).

Акти експертиз, які є сьогодні у вільному доступі, свідчать про їх формальний та імітаційний характер. На користь цього може вказувати і те, що висновки таких експертиз практично завжди мають для їх замовників позитивний характер та не включають в себе реальних пропозицій з обмеження та заборони будь-якої діяльності, не пов'язаної зі збереженням пам'ятки. Зокрема це стосується «наукових експертиз» відносно можливості проведення на території Херсонесу «фестивалю опери та балету», що, серед іншого передбачало спорудження сценічного комплексу в «непосредственной близости от объектов культурного наследия «Приморская оборонительная линия с башнями и воротами»» та «Башня XXII». Так, в 2023 р. конструкція сценічного комплексу мала розміри 44,7x84,5 м (3777 м²), висотою – 17,5 м. Вміщала 1471 посадочне місце. Загальна вага цієї споруди складала (з глядачами) – від 320 тонн (див. додаток 1). Спорудження запланованого комплексу порушує зовнішній вигляд пам'ятки та може фізично спричинити руйнування культурного шару і давніх споруд Херсонесу Таврійського; сповзання великих масивів ґрунтового покриву/культурного шару унаслідок значної маси запланованого «концертного залу» та пересуванням важкої техніки; ущільнення ґрунту в місцях встановлення стійок-колон (всього – 18 шт.) підвищує ризик ґрунтової ерозії. Встановлення тимчасових форм веде до спотворення історичного ландшафту давнього міста. Спеціальних досліджень з можливого впливу таких тимчасових споруд окупантами не велося – здійснювався лише візуальний огляд майданчика після їх демонтажу. Такі дії свідчать про неналежне поводження з об'єктом Світової культурної спадщини.

Крім цих системних порушень у використанні пам'ятки світового значення, в Херсонесі відбулася ще низка менш глобальних, проте не менш руйнівних перетворень. Це стосується заходів із благоустрою – будівництво великих оглядових майданчиків, які спотворили автентичний вигляд пам'ятки, прокладання пішохідних доріжок із дерев'яним настилом, ніяк не поєднаних із традиціями дорожнього покриття в Херсонесі, де завжди використався камінь або морська галька, зведення нової вхідної групи біля вежі Зенона тощо. У відкритому доступі експертні висновки щодо проведення цих робіт відсутні.

Подальші заходи так званого благоустрою вже торкалися діючого Володимирського собору. Це було проведення комплексу робіт із облаштування комунікацій і території навколо собору Св.Володимира, що призвело до втрати частини експозиційної площі, порушення цілісних археологічних комплексів ритям траншей. В подальшому це призведе до руйнування законсервованих і засипаних спеціальною ґрунтовою сумішшю малюнків на стінах малої цистерни, що знаходиться біля собору

Св.Володимира. Цей благоустрій продовжується досі, а в подальшому прогнозується його неконтрольоване впровадження на всій території Херсонського городища (див. додатки 1-3).

Висновки:

Таким чином, діяльність на території пам'ятки світового значення «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора», що проводиться окупаційним режимом із 2014 року, натепер призвела до знищення найперспективніших в науковому і експозиційному плані ділянок пам'ятки – міста Херсонес на площі 80 215 кв. м., пошкодження нецільовим використанням (театр опери і балету) площі до 4 тис. кв.м пам'ятки, негативним впливом від заходів благоустрою решти території пам'ятки.

Знахідки із зазначених археологічних робіт не надходили на зберігання до музейного фонду України, їх теперішнє місце перебування невідоме. Звітно-облікова документація про археологічні дослідження і реставраційно-консерваційні роботи, що проводились на території Херсонесу Таврійського з весни 2014 року дотепер до Інституту археології НАН України не надходили¹.

Рекомендації:

Надзвичайно важливо зараз не просто інформувати світ про порушення в Херсонесі, які вчиняє окупаційна влада, а і ініціювати зміни про процедури моніторингу, що здійснює ЮНЕСКО, модернізувати систему контролю за станом і використанням пам'яток культури і на міжнародному, і на національному рівнях. Адже сучасні можливості високотехнологічних методик дозволяють проводити моніторинг на відстані, докази у вигляді фото і відеофіксації можуть бути прийняті у міжнародних судах. То ж процедура корегування процесу моніторингу назріла і актуалізувалася.

Також актуальним є укладення списку осіб та організацій, що взяли участь у руйнівних діях стосовно Херсонесу Таврійського як пам'ятки Світової культурної спадщини з наступними санкціями по відношенню до них, формування нового кодексу етики в професійних середовищах археологів, пам'яткоохоронців, інших науковців та експертів.

Актуальним також лишається надання пам'ятці світового значення «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» статусу пам'ятки, якій загрожує небезпека.

---

¹ Наводиться інформація стосовно самого стародавнього міста Херсонес Таврійський, інформація по ситуації на його хорі перебуває на етапі формування.

ДОДАТКИ:

Додаток 1. «Акт Государственной историко-культурной экспертизы документации, обосновывающей мероприятия по обеспечению сохранности объекта культурного наследия федерального значения "древний город Херсонес Таврический», выявленного объекта культурного/археологического наследия "городище Херсонеса Таврического» и достопримечательного места федерального значения – «древний город Херсонес Таврический и крепости Чембало и Каламита» в г. Севастополе на территории ФГБУК ГИАМЗ "Херсонес Таврический" при реализации проекта по титулу "Обустройство сценического комплекса для проведения международного фестиваля оперы и балета "Херсонес" в 2023 году» – на 191 арк.

Додаток 2. «Акт государственной историко-культурной экспертизы документации, обосновывающей мероприятия по обеспечению сохранности объекта культурного наследия федерального значения – достопримечательное место «Древний город Херсонес Таврический и крепость Чембало и Каламита», в связи с реализацией на части его территории проекта: «Учебный центр подготовки военных спасателей и водолазных специалистов Военно-Морского флота 907 объединенного учебного центра Военно-Морского флота», (шифр объекта Ю-42/19-6), по адресу: Российская Федерация, г. Севастополь, Камышовая бухта в районе ул. Челнокова и м. Восточный» – на 28 арк.

Додаток 3. «Акт государственной историко-культурной экспертизы документации, обосновывающей мероприятия по обеспечению сохранности объекта культурного наследия федерального значения – достопримечательности места «Древний город Херсонес Таврический и крепости Чембало и Каламита», объекта культурного наследия федерального значения «Древний город Херсонес Таврический (ансамбль), выявленного объекта культурного/археологического наследия, расположенных в непосредственной близости от участка проведения работ в рамках рабочей документации по объекту «Подключение наружной тепловой сети и сети водоснабжения «Собора святого Владимира» и ФГБУК «Государственный историко-археологический заповедник «Херсонес Таврический» кадастровые кварталы 91:02:000000; 91:02:002003» – 316 арк.

Додаток 4. «Акт государственной историко-культурной экспертизы документации, обосновывающей мероприятия по обеспечению сохранности объектов культурного наследия федерального значения «Древний город Херсонес Таврический», «Базилика 1932 года», «Базилика 1935 года», «Дом красильщика тканей», выявленного объекта культурного/археологического

наследия «Городище Херсонеса Таврического» и достопримечательного места «Древний город Херсонес Таврический и крепости Чембало и Каламита» в г. Севастополе» на территории ФГБУК «ГИАМЗ «Херсонес Таврический» при проведении работ по благоустройству территории музея-заповедника в районе северного берега» – на 219 арк.

Додаток 5. «Акт государственной историко-культурной экспертизы проектной документации на проведение работ по сохранению объекта культурного наследия федерального значения «Собор святого Владимира», расположенного по адресу: г. Севастополь, ул. Древняя, д. 1, предусмотренной проектом: «Научно-проектная документация по сохранению объекта культурного наследия федерального значения «Собор святого Владимира», расположенного по адресу: город федерального значения Севастополь, ул. Древняя, д.1, этап 4. «Разработка научно-проектной документации для реставрации лестниц, а также инженерно-технического обеспечения объекта культурного наследия, с учетом приспособления под современное использование» – на 191 арк.

Додаток 6. «Акт государственной историко-культурной экспертизы документации, обосновывающей меры по обеспечению сохранности объектов культурного наследия при проведении работ по сохранению объекта культурного наследия федерального значения «Собор святого Владимира», 1861 – первая половина 1890-х гг., по адресу: г. Севастополь, ул. Древняя, дом 1 (2-й этап) в соответствии с проектной документацией «Разработка научно-проектной документации по сохранению и реставрации с учетом антисейсмических мероприятий несущих и каменных конструкций выше уровня пола 1-го этажа объекта культурного наследия с учетом приспособления под современное использование на объекте культурно о наследия федерального значения «Собор святого Владимира» расположенном по адресу: город федерального значения Севастополь, ул. Древняя, д.1» – на 48 арк.

Додаток 7. Література – на 1 арк.

Директор Інституту археології,
член-кореспондент НАН України

Віктор ЧАБАЙ